

TROISIÈME PARTIE

29.—Et enfin, comme ce n'est pas assez, avant de commencer à rebâtir le logis où on demeure, que de l'abattre et de faire provision de matériaux et d'architectes, ou s'exercer soi-même à l'architecture, et outre cela d'en avoir soigneusement tracé le dessin; mais qu'il faut aussi s'être pourvu de quelque autre, où on puisse être logé commodément pendant le temps qu'on y travaillera; ainsi, afin que je ne demeurasse point irrésolu en mes actions, pendant que la raison m'obligerait de l'être en mes jugements, et que je ne laissasse pas de vivre dès lors le plus heureusement que je pourrais, je me formai une morale par provision, qui ne consistait qu'en trois ou quatre maximes, dont je veux bien vous faire part.

30.—La première était d'obéir aux lois et aux coutumes de mon pays, retenant constamment la religion en laquelle Dieu m'a fait la grâce d'être instruit dès mon enfance, et me gouvernant en toute autre chose suivant les opinions les plus modérées et les plus éloignées de l'excès, qui fussent communément reçues en pratique par les mieux sensés de ceux avec lesquels j'aurais à vivre. Car, commençant dès lors à ne compter pour rien les miennes propres, à cause que je les voulais remettre toutes à l'examen, j'étais assuré de ne pouvoir mieux que de suivre celles des mieux sensés. Et encore qu'il y en ait peut-être d'aussi bien sensés parmi les Perses ou les Chinois que parmi nous, il me semblait que le plus utile était de me

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

29.—Και τέλος, καθώς δεν είναι αρκετό, πριν ν' αρχίσεις να ξαναχτίζεις το σπίτι που κατοικείς, να το γκρεμίσεις και να προμηθευτείς υλικά κι αρχιτέκτονες, ή ν' ασκηθείς ο ίδιος στην αρχιτεκτονική, κι επιπλέον να έχεις χαράξει μ' επιμέλεια το σχέδιό του, αλλά πρέπει να έχεις εξασφαλίσει και κανένα άλλο σπίτι, όπου να μπορέσεις να μείνεις άνετα ενόσο θα δουλεύουν στο δικό σου, έτσι κι εγώ, για να μη μείνω αναποφάσιτος στις πράξεις μου, ενόσο το λογικό μου θα με υποχρέωνε να είμαι αναποφάσιτος στις κρίσεις μου, και για μην πάψω να ζω από τότε όσο θα μπορούσα πιο ευτυχισμένα, σχημάτισα για ατομική μου χρήση μια προσωρινή ηθική, που περιλάμβανε μονάχα τρεις - τέσσερις κανόνες⁶⁸, που είμαι πρόθυμος να σας ανακοινώσω.

30.—Ο πρώτος ήταν να υπακούω στους νόμους και τα έθιμα του τόπου μου, κρατώντας σταθερά τη θρησκεία, στην οποία ο Θεός μου έκανε τη χάρη ν' ανατραφώ από παιδί⁶⁴, κι ακολουθώντας σε κάθε άλλο ζήτημα τις γνώμες τις μετριοπαθέστερες και τις πιο απομακρυσμένες από κάθε υπερβολή, αυτές που εφαρμόζουν συνήθως οι συνετότεροι από τους ανθρώπους με τους οποίους θα είμουν υποχρεωμένος να ζήσω. Γιατί, καθώς είχα αρχίσει ήδη από τότε να μη λογαριάζω για τίποτα τις δικές μου προσωπικές γνώμες, μια που ήθελα να τις υποβάλω όλες σε εξέταση, είμουν βέβαιος πως δεν είχα τίποτα το καλύτερο να κάνω από το ν' ακολουθώ τις γνώμες των πιά γνωστικών. Και μολονότι βρίσκονται ίσως ανάμεσα στους Πέρσες ή τους Κινέζους άνθρωποι εξίσου συνετοί όσο και

régler selon ceux avec lesquels j'aurais à vivre; et que, pour savoir quelles étaient véritablement leurs opinions, je devais plutôt prendre garde à ce qu'ils pratiquaient qu'à ce qu'ils disaient; non seulement à cause qu'en la corruption de nos mœurs il y a peu de gens qui veuillent dire tout ce qu'ils croient, mais aussi à cause que plusieurs l'ignorent eux-mêmes; car l'action de la pensée, par laquelle on croit une chose, étant différente de celle par laquelle on connaît qu'on la croit, elles sont souvent l'une sans l'autre. Et, entre plusieurs opinions également reçues, je ne choisissais que les plus modérées, tant à cause que ce sont toujours les plus commodes pour la pratique, et vraisemblablement les meilleures, tous excès ayant coutume d'être mauvais; comme aussi afin de me détourner moins du vrai chemin, en cas que je faillisse, que si, ayant choisi l'un des extrêmes, c'eût été l'autre qu'il eût fallu suivre. Et particulièrement je mettais entre les excès toutes les promesses par lesquelles on retranche quelque chose de sa liberté. Non que je désapprouvassé les lois qui, pour remédier à l'inconstance des esprits faibles, permettent, lorsqu'on a quelque bon dessein, ou même, pour la sûreté du commerce, quelque dessein qui n'est qu'indifférent, qu'on fasse des vœux ou des contrats qui obligent à y persévérer; mais à cause que je ne voyais au monde aucune chose qui demeurât toujours en même état, et que, pour mon particulier, je me promettais de perfectionner de plus en plus mes jugements, et non point de les rendre pires, j'eusse pensé commettre une grande faute contre le bon sens, si, pource que j'approuvais alors quelque chose, je me fusse obligé de la prendre pour bonne encore après, lorsqu'elle aurait peut-être cessé de l'être, ou que j'aurais cessé de l'estimer telle.

31.—Ma seconde maxime était d'être le plus ferme et le plus résolu en mes actions que je pourrais, et de ne suivre

μεταξύ μας, μου φαινόταν πως το χρησιμότερο ήταν να κανονίζω τη συμπεριφορά μου σύμφωνα μ' εκείνους με τους οποίους είχα να ζήσω και πώς, για να ξέρω ποιές ήταν αληθινά οι γνώμες τους, έπρεπε να προσέχω αυτά που συνείδηζαν να κάνουν μάλλον παρά αυτά που έλεγαν, όχι μόνο επειδή, με τη διαφθορά των ηθών μας, λίγοι είναι εκείνοι που δέχονται να πουν όλα όσα πιστεύουν, αλλά κι επειδή πολλοί τα αγνοούν κι οι ίδιοι. Γιατί, καθώς η ενέργεια της σκέψης, με την οποία πιστεύουμε κάτι, είναι διαφορετική από κείνη με την οποία γνωρίζουμε πως το πιστεύουμε, υπάρχουν συχνά η μια χωρίς την άλλη. Κι ανάμεσα σε πολλές γνώμες, εξίσου παραδεγμένες, διάλεγα μονάχα τις μετριοπαθέστερες, τόσο επειδή είναι πάντα οι βολικότερες στην πράξη και πιθανώς οι καλύτερες, αφού κάθε υπερβολή είναι συνήθως κακή, όσο και για να έχω, σε περίπτωση που θα έκανα λάθος, απομακρυνθεί από τον ίσιο δρόμο λιγότερο παρά αν είχα διαλέξει τη μίαν άκρη, ενώ θα έπρεπε να είχα ακολουθήσει την άλλη. Και ιδιαίτερα θεωρούσα υπερβολές όλες τις υποσχέσεις, με τις οποίες κάτι κόβει κανένας από την ελευθερία του. Όχι πως αποδοκίμαζα τους νόμους, που, για να γιατρέψουν την αστάθεια των αδύναμων πνευμάτων επιτρέπουν — όταν υπάρχει κάποιο καλό σχέδιο, ή και ακόμα για την ασφάλεια των συναλλαγών κάποιο σχέδιο απλώς αδιάφορο — να κάνει κανείς ταξίματα⁶⁵ ή συμβόλαια που τον υποχρεώνουν να εμμένει σ' αυτά. Επειδή όμως δεν έβλεπα στον κόσμο τίποτα που να μένει πάντα στην ίδια κατάσταση, κι επειδή, γιατί με αφορούσε ιδιαίτερα, υποσχόμουν στον εαυτό μου να τελειοποιώ ολοένα περισσότερο τις κρίσεις μου κι όχι να τις χειροτερεύω, θα το θεωρούσα πως έκανα μεγάλο λάθος κατά της ορθοφροσύνης αν, επειδή επιδοκίμαζα τότε κάτι, αναλάμβανα την υποχρέωση να το θεωρώ σωστό κι αργότερα ακόμα, όταν θα έπαυε ίσως να είναι σωστό ή όταν εγώ έπαυα να το θεωρώ τέτοιο.

§1.—Ο δεύτερος ηθικός κανόνας μου ήταν να είμαι όσο μπορούσα πιο σταθερός κι αποφασιστικός στις πράξεις μου και να

pas moins constamment les opinions les plus douteuses, lorsque je m'y serais une fois déterminé, que si elles eussent été très assurées. Imitant en ceci les voyageurs qui, se trouvant égarés en quelque forêt, ne doivent pas errer en tournoyant tantôt d'un côté, tantôt d'un autre, ni encore moins s'arrêter en une place, mais marcher toujours le plus droit qu'ils peuvent vers un même côté, et ne le changer point pour de faibles raisons, encore que ce n'ait peut-être été au commencement que le hasard seul qui les ait déterminés à le choisir: car, par ce moyen, s'ils ne vont justement où ils désirent, ils arriveront au moins à la fin quelque part, où vraisemblablement ils seront mieux que dans le milieu d'une forêt. Et ainsi, les actions de la vie ne souffrant souvent aucun délai, c'est une vérité très certaine que, lorsqu'il n'est pas en notre pouvoir de discerner les plus vraies opinions, nous devons suivre les plus probables; et même, qu'encore que nous ne remarquions point davantage de probabilité aux unes qu'aux autres, nous devons néanmoins nous déterminer à quelques-unes, et les considérer après, non plus comme douteuses, en tant qu'elles se rapportent à la pratique, mais comme très vraies et très certaines, à cause que la raison qui nous y a fait déterminer se trouve telle. Et ceci fut capable dès lors de me délivrer de tous les repentirs et les remords qui ont coutume d'agiter les consciences de ces esprits faibles et chancelants qui se laissent aller inconstamment à pratiquer comme bonnes les choses qu'ils jugent après être mauvaises.

32.—Ma troisième maxime était de tâcher toujours plutôt à me vaincre que la fortune, et à changer mes désirs que l'ordre du monde; et généralement de m'accoutumer à croire qu'il n'y a rien qui soit entièrement en notre pouvoir que nos pensées, en sorte qu'après que nous avons fait notre mieux, touchant les choses qui nous sont extérieures, tout ce

ακολουθώ τις γνώμες τις πιο αμφίβολες, μια που τις υιοθετήσω, με όχι λιγότερη εμμονή απ' όση θα έβαζα αν είχαν πολύ σίγουρες. Και να μιμηθώ σ' αυτό τους ταξιδιώτες που, όταν χαθούν μέσα σε δάσος, δεν πρέπει να περιπλανιώνται τριγυρνώντας πότε από τη μια μεριά και πότε από την άλλη, μήτε ακόμα λιγότερο να σταματούν στην ίδια θέση, αλλά πρέπει να τραβούν αδιάκοπα όσο μπορούν πιο ολόισα προς την ίδια κατεύθυνση και να μην την αλλάζουν για ασήμαντους λόγους, έστω κι αν στην αρχή η τύχη μονάχα τους έκανε ίσως να τη διαλέξουν. Γιατί μ' αυτόν τον τρόπο, αν δεν πάνε εκεί ακριβώς όπου επιθυμούν, τουλάχιστον θα φτάσουν στο τέλος κάπου, όπου θα είναι πιθανότατα καλύτερα παρά στη μέση ενός δάσους. Κι έτσι, επειδή συχνά στη ζωή οι πράξεις δεν επιδέχονται καμιάν αναβολή, αποτελεί μια πολύ σίγουρη αλήθεια πως, όταν δεν είναι στο χέρι μας να διακρίνουμε τις σωστότερες γνώμες, πρέπει ν' ακολουθούμε τις πιθανότερες. Και μάλιστα, ακόμα κι αν δεν παρατηρούμε περισσότερη πιθανότητα σε τούτες παρά στις άλλες, πρέπει ωστόσο να διαλέγουμε κάποιες και να τις θεωρούμε κατόπι, για ό,τι αφορά την πρακτική, όχι πια ό,τι αμφίβολες, παρά πολύ αληθινές και πολύ σίγουρες, επειδή τέτοιος είναι κι ο λόγος που μας έκανε να τις διαλέξουμε. Κι αυτό στάθηκε ικανό από τότε να με απολυτρώσει απ' όλες τις μεταμέλειες και τις τύψεις που ταράζουν συνήθως τις συνειδήσεις των αδύναμων κι αναποφάσιστων πνευμάτων, που παρασύρονται άστατα να εφαρμόζουν σαν καλά τα όσα κρίνουν κατόπι πως είναι κακά.

32.—Ο τρίτος μου ηθικός κανόνας ήταν να πασχίζω πάντα να νικώ τον εαυτό μου μάλλον παρά την τύχη, και ν' αλλάζω τις επιθυμίες μου μάλλον παρά την τάξη του κόσμου. Και γενικά, να συνειθίσω να πιστεύω πως δεν υπάρχει τίποτα που να είναι ολόκληρα στην εξουσία μας εκτός από τις σκέψεις μας, έτσι που κάνουμε το καλύτερο που μπορούμε σχετικά με τα πράγματα.

qui manque de nous réussir est, au regard de nous, absolument impossible. Et ceci seul me semblait être suffisant pour m'empêcher de rien désirer à l'avenir que je n'acquiesse, et ainsi pour me rendre content. Car notre volonté ne se portant naturellement à désirer que les choses que notre entendement lui représente en quelque façon comme possibles, il est certain que, si nous considérons tous les biens qui sont hors de nous comme également éloignés de notre pouvoir nous n'aurons pas plus de regret de manquer de ceux qui, semblent être dus à notre naissance, lorsque nous en serons privés sans notre faute, que nous avons de ne posséder pas les royaumes de la Chine ou du Mexique; et que faisant, comme on dit, de nécessité vertu, nous ne désirerons pas davantage d'être sains étant malades, ou d'être libres étant en prison, que nous faisons maintenant d'avoir des corps d'une matière aussi peu corruptible que les diamants, ou des ailes pour voler comme les oiseaux. Mais j'avoue qu'il est besoin d'un long exercice, et d'une méditation souvent réitérée, pour s'accoutumer à regarder de ce biais toutes les choses; et je crois que c'est principalement en ceci que consistait le secret de ces philosophes qui ont su autrefois se soustraire de l'empire de la fortune et, malgré les douleurs et la pauvreté, disputer de la félicité avec leurs dieux. Car, s'occupant sans cesse à considérer les bornes qui leur étaient prescrites par la nature, ils se persuadaient si parfaitement que rien n'était en leur pouvoir que leurs pensées, que cela seul était suffisant pour les empêcher d'avoir aucune affection pour d'autres choses; et ils disposaient d'elles si absolument qu'ils avaient en cela quelque raison de s'estimer plus riches, et plus puissants, et plus libres, et plus heureux, qu'aucun des autres hommes qui, n'ayant point cette philosophie, tant favorisés de

είναι έξω από μας, ό,τι δεν πετύχουμε είναι, ως προς εμάς, απολύτως αδύνατο. Και μου φαινόταν πως και μονάχα αυτό είναι αρκετό για να μ' εμποδίζει στο μέλλον να επιθυμώ τίποτα που να μην το αποκτώ⁶⁶, και για να με κάνει έτσι ευχαριστημένο. Γιατί, μια που η θέλησή μας έχει τη φυσική τάση να επιθυμεί μονάχα όσα η νόησή μας της παριστάνει σαν εφικτά κατά κάποιον τρόπο, είναι βέβαιο πως, αν θεωρήσουμε πως όλα τ' αγαθά που είναι έξω από μας είναι εξίσου απομακρυσμένα από την εξουσία μας, δεν θα λυπηθούμε, όταν μας λείψουν εκείνα που μοιάζουν να μας χρωστιούνται στη γέννησή μας, σαν τα στερηθούμε δίχως δικό μας φταίξιμο, περισσότερο απ' όσο λυπούμαστε που δεν εξουσιάζουμε τα βασίλεια της Κίνας ή του Μεξικού. Και πως «την ανάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι» καθώς λένε, δεν θα επιθυμούμε να είμαστε γεροί όταν είμαστε άρρωστοι, ή ελεύθεροι όταν βρισκόμαστε στη φυλακή, περισσότερο απ' όσο επιθυμούμε τώρα να έχουμε κορμιά από ύλη εξίσου άφθαρτη με τα διαμάντια, ή φτερά για να πετούμε σαν τα πουλιά. Ομολογώ όμως πως χρειάζεται πολύχρονη άσκηση και συχνά επαναλαμβανόμενος στοχασμός για να συνηθίσει κανένας να τα βλέπει όλα με τέτοιο μάτι. Και νομίζω πως αυτό κυρίως ήταν το μυστικό των φιλοσόφων εκείνων⁶⁷ που κατόρθωσαν άλλοτε ν' απαλλαγούν από την κυριαρχία της τύχης και παρ' όλα τα βάσανα και τη φτώχεια τους, να παραβγαίνουν στην ευδαιμονία με τους θεούς τους. Γιατί, καθώς καταγίνονταν αδιάκοπα να προσέχουν τα όρια που τους είχαν ορισμένα από τη φύση, έπειθαν τόσο τέλεια τον εαυτό τους πως, εκτός από τις σκέψεις τους, τίποτα δεν ήταν στην εξουσία τους, ώστε αυτό και μόνο αρκούσε για να τους εμποδίσει να έχουν καμιάν αφοσίωση σε άλλα πράγματα, και τα διέθεταν τόσο απόλυτα, που είχαν, ως προς αυτό, κάποιο δίκιο να θεωρούν τον εαυτό τους πιο πλούσιο και πιο δυνατό και πιο ελεύθερο και πιο ευτυχισμένο απ' όλους τους άλλους ανθρώπους που, μη έχοντας αυτή τη φιλο-

la nature et de la fortune qu'ils puissent être, ne disposent jamais ainsi de tout ce qu'ils veulent.

33.—Enfin, pour conclusion de cette morale, je m'avisai de faire une revue sur les diverses occupations qu'ont les hommes en cette vie, pour tâcher à faire choix de la meilleure; et sans que je veuille rien dire de celles des autres, je pensai que je ne pouvais mieux que de continuer en celle-là même où je me trouvais, c'est-à-dire que d'employer toute ma vie à cultiver ma raison, et m'avancer, autant que je pourrais, en la connaissance de la vérité, suivant la méthode que je m'étais prescrite. J'avais éprouvé de si extrêmes contentements depuis que j'avais commencé à me servir de cette méthode, que je ne croyais pas qu'on en pût recevoir de plus doux ni de plus innocents en cette vie; et découvrant tous les jours par son moyen quelques vérités qui me semblaient assez importantes et communément ignorées des autres hommes, la satisfaction que j'en avais remplissait tellement mon esprit que tout le reste ne me touchait point. Outre que les trois maximes précédentes n'étaient fondées que sur le dessein que j'avais de continuer à m'instruire: car Dieu nous ayant donné à chacun quelque lumière pour discerner le vrai d'avec le faux, je n'eusse pas cru me devoir contenter des opinions d'autrui un seul moment, si je ne me fusse proposé d'employer mon propre jugement à les examiner lorsqu'il serait temps; et je n'eusse su m'exempter de scrupule, en les suivant, si je n'eusse espéré de ne perdre pour cela aucune occasion d'en trouver de meilleures, en cas qu'il y en eût. Et enfin je n'eusse su borner mes désirs ni être content, si je n'eusse suivi un chemin par lequel, pensant être assuré de

σοφία, δεν έχουν έτσι ποτέ στη διάθεσή τους όλα όσα θέλουν, όσο ευνοημένοι κι αν είναι από τη φύση και την τύχη.

33.—Τέλος, για συμπέρασμα αυτής της ηθικής, σκέφτηκα να κάνω μια ανασκόπηση των διαφόρων ασχολιών που έχουν οι άνθρωποι σε τούτη τη ζωή, για να προσπαθήσω να διαλέξω την καλύτερη. Και χωρίς να θέλω να πω τίποτα για τις ασχολίες των άλλων, σκέφτηκα πως το καλύτερο που μπορούσα είταν να συνεχίσω σε κείνην ακριβώς όπου βρισκόμουν, να χρησιμοποιήσω δηλαδή όλη μου τη ζωή στην καλλιέργεια του λογικού μου και να προχωρήσω όσο θα μπορούσα περισσότερο στη γνώση της αλήθειας, ακολουθώντας τη μέθοδο που είχα ορίσει στον εαυτό μου. Είχα νοιώσει τόσο υπέρτατες ικανοποιήσεις αφότου άρχισα νά χρησιμοποιώ αυτή τη μέθοδο, που δεν πίστευα πως θα μπορούσε κανένας να λάβει γλυκύτερες κι αγνότερες σε τούτη τη ζωή. Και, καθώς ανακάλυπτα χάρη σ' αυτήν κάθε μέρα μερικές αλήθειες που μου φαινότανταν αρκετά σημαντικές κι ωστόσο αγνοημένες γενικά από τους άλλους, η ικανοποίηση που είχα απ' αυτές γέμιζε τόσο πολύ το πνεύμα μου, ώστε όλα τ' άλλα δεν μ' ένοιαζαν καθόλου. Εξάλλου, οι τρεις προηγούμενοι κανόνες βασίζονταν μονάχα στο σχέδιο που είχα να εξακολουθήσω να διδάσκουμαι: γιατί, μια που ο Θεός έδωσε στον καθένα μας κάποιο φως για να διακρίνει την αλήθεια από το ψέμα, δεν θα είχα πιστέψει πως έπρεπε να ικανοποιηθώ ούτε στιγμή με τις γνώμες των άλλων, αν δεν σκόπευα να χρησιμοποιήσω τη δική μου κρίση στο να τις εξετάσω όταν θα ερχόταν ο καιρός. Και δεν θα είχα μπορέσει ν' απαλλαγώ από κάθε δισταγμό ακολουθώντας τις, αν δεν έλπιζα να μη χάσω ωστόσο καμιά ευκαιρία για να βρω καλύτερες γνώμες, στην περίπτωση που θα υπήρχαν. Και τέλος, δεν θα είχα μπορέσει να περιορίσω τις επιθυμίες μου, ούτε και να είμαι ευχαριστημένος, αν δεν είχα ακολουθήσει έναν δρόμο χάρη στον οποίο, πιστεύοντας πως είμουν εξασφαλισμένος για την απόκτηση όλων των γνώσεων που είμουν ικανός ν' αποκτήσω, πίστευα πως με το ίδιο μέσο είμουν συνάμα σίγουρος για

toutes les connaissances dont je serais capable, je le pensais être par même moyen de celle de tous les vrais biens qui seraient jamais en mon pouvoir; d'autant que, notre volonté ne se portant à suivre ni à fuir aucune chose que selon que notre entendement la lui représente bonne ou mauvaise, il suffit de bien juger pour bien faire, et de juger le mieux qu'on puisse, pour faire aussi tout son mieux, c'est-à-dire pour acquérir toutes les vertus, et ensemble tous les autres biens qu'on puisse acquérir; et lorsqu'on est certain que cela est, on ne saurait manquer d'être content.

34.—Après m'être ainsi assuré de ces maximes, et les avoir mises à part avec les vérités de la foi, qui ont toujours été les premières en ma créance, je jugeai que, pour tout le reste de mes opinions, je pouvais librement entreprendre de m'en défaire. Et d'autant que j'espérais en pouvoir mieux venir à bout en conversant avec les hommes qu'en demeurant plus longtemps renfermé dans le poêle où j'avais eu toutes ces pensées, l'hiver n'était pas encore bien achevé que je me remis à voyager. Et en toutes les neuf années suivantes, je ne fis autre chose que rouler çà et là dans le monde, tâchant d'y être spectateur plutôt qu'acteur en toutes les comédies qui s'y jouent; et faisant particulièrement réflexion en chaque matière, sur ce qui la pouvait rendre suspecte et nous donner occasion de nous méprendre, je déracinais cependant de mon esprit toutes les erreurs qui s'y étaient pu glisser auparavant. Non que j'imitasse pour cela les sceptiques, qui ne doutent que pour douter et affectent d'être toujours irrésolus: car, au contraire, tout mon dessein ne tendait qu'à m'assurer et à rejeter la terre mouvante et le sable pour trouver le roc ou l'argile. Ce qui me réussissait, ce me semble, assez bien, d'autant que, tâchant à découvrir la fausseté ou l'incertitude

την απόκτηση όλων των αληθινών αγαθών που θα είταν ποτέ στο χέρι μου, μια που —καθώς η θέλησή μας δεν έχει την τάση ν' ακολουθεί ή ν' αποφεύγει κανένα πράμα, παρά μονάχα αναλόγως που η νόησή μας τής το παρουσιάζει σαν καλό η σαν κακό,— φτάνει να κρίνει κανέναν σωστά για να φερθεί και σωστά, και φτάνει να κρίνει όσο μπορεί καλύτερα για να φερθεί επίσης κι όσο μπορεί καλύτερα, δηλαδή για ν' αποκτήσει όλες τις αρετές και μαζί τους κι όλα τ' άλλα αγαθά που μπορεί ν' αποκτήσει. Κι όταν είναι κανένας βέβαιος πως αυτό υπάρχει, δεν είναι δυνατόν να μην είναι ευχαριστημένος.

34.— Αφού εξασφάλισα έτσι αυτούς τους ηθικούς κανόνες και τους ξεχώρισα μαζί με τις αλήθειες της πίστης, που είταν πάντα για μένα οι πρώτες μέσα στις πεποιθήσεις μου, έκρινα πως μπορούσα ελεύθερα να επιχειρήσω να ξεφορτωθώ όλες τις υπόλοιπες γνώμες μου. Και καθώς έλπιζα πως θα μπορούσα να τα βγάλω πέρα μ' αυτές καλύτερα αν συναναστρεφόμουν τους ανθρώπους παρά αν εξακολουθούσα να μένω κλεισμένος στο θερμασμένο δωμάτιο όπου είχα κάνει όλες αυτές τις σκέψεις, ο χειμώνας δεν είχε ακόμα καλά-καλά περάσει και ξανάρχισα να ταξιδεύω⁶⁸. Και μέσα στα εννιά ολόκληρα χρόνια που ακολούθησαν⁶⁹, δεν έκανα τίποτα άλλο από το να κυλώ στον κόσμο εδώ κι εκεί, προσπαθώντας να είμαι θεατής μάλλον παρά ηθοποιός σε όλες τις κωμωδίες που παίζονται μέσα σ' αυτόν. Κι ενώ στοχαζόμουν για το κάθε ζήτημα χωριστά τι μπορούσε να το κάνει ύποπτο και νά μας δώσει την αφορμή να γελαστούμε, ξερίζωνα στο μεταξύ από το πνεύμα μου όλες τις πλάγες που είχαν προηγουμένως μπορέσει να ξεγλυστρήσουν μέσα του. Όχι πως μιμόμουν για τούτο τούς σκεπτικούς⁷⁰, που αμφιβάλλουν μόνο και μόνο για ν' αμφιβάλλουν και προσποιούνται πως είναι πάντα αναποφάσιστοι, γιατί απεναντίας όλος ο σκοπός μου εμένα είταν αποκλειστικά να βεβαιωθώ και να ξεπετάξω τα σαθρά χώματα και τον άμμο για να βρώ τον βράχο ή την άργιλο⁷¹. Κι αυτό μού πετύχαινε νομίζω αρκετά καλά, μια που, προσπαθών-

des propositions que j'examinais, non par de faibles conjectures, mais par des raisonnements clairs et assurés, je n'en rencontrais point de si douteuses que je n'en tirasse toujours quelque conclusion assez certaine, quand ce n'eût été que cela même qu'elle ne contenait rien de certain. Et comme en abattant un vieux logis on en réserve ordinairement les démolitions pour servir à en bâtir un nouveau; ainsi, en détruisant toutes celles de mes opinions que je jugeais être mal fondées, je faisais diverses observations, et acquérais plusieurs expériences qui m'ont servi depuis à en établir de plus certaines. Et de plus, je continuais à m'exercer en la méthode que je m'étais prescrite; car, outre que j'avais soin de conduire généralement toutes mes pensées selon ses règles, je me réservais de temps en temps quelques heures, que j'employais particulièrement à la pratiquer en des difficultés de mathématique, ou même aussi en quelques autres que je pouvais rendre quasi semblables à celles des mathématiques, en les détachant de tous les principes des autres sciences que je ne trouvais pas assez fermes, comme vous verrez que j'ai fait en plusieurs qui sont expliquées en ce volume. Et ainsi, sans vivre d'autre façon en apparence que ceux qui, n'ayant aucun emploi qu'à passer une vie douce et innocente, s'étudient à séparer les plaisirs des vices, et qui, pour jouir de leur loisir sans s'ennuyer, usent de tous les divertissements qui sont honnêtes, je ne laissais pas de poursuivre en mon dessein et de profiter en la connaissance de la vérité, peut-être plus que si je n'eusse fait que lire des livres ou fréquenter des gens de lettres.

35.—Toutefois, ces neuf ans s'écoulèrent avant que j'eusse encore pris aucun parti touchant les difficultés qui ont coutume d'être disputées entre les doctes, ni commencé à chercher

τας ν' ανακαλύψω την ψευτιά ή την αβεβαιότητα των προτάσεων που εξέταζα, όχι με αδύναμες εικασίες παρά με συλλογισμούς σαφείς και σίγουρους, δεν έβρισκα καμιά πρόταση τόσο αμφίβολη⁷² που να μην μπορώ να συναγάγω πάντα απ' αυτήν κάποιο συμπέρασμα αρκετά σίγουρο, κι όταν ακόμα το συμπέρασμα αυτό δεν είταν παρά ότι ακριβώς η πρόταση δεν περιλάμβανε τίποτα το σίγουρο. Κι όπως, όταν κατεδαφίζει κανένας ένα παλιό σπίτι, φυλάγει συνήθως τα υλικά του για να χρησιμέψουν στο χτίσιμο καινούργιου, έτσι κι εγώ, καταστρέφοντας όλες τις γνώμες μου που τις έκρινα αβάσιμες, έκαμνα διάφορες παρατηρήσεις κι αποκτούσα πολλή πείρα, που μου χρησίμεψε από τότε στο να θεμελιώσω άλλες γνώμες πιο σίγουρες. Κι επιπλέον, εξακολουθούσα να ασκούμαι στη μέθοδο που είχα ορίσει στον εαυτό μου. Γιατί, εκτός που φρόντιζα να διευθύνω όλες μου γενικά τις σκέψεις σύμφωνα με τους κανόνες της, διέθετα κάθε τόσο μερικές ώρες, που τις χρησιμοποιούσα ειδικά στο να την εφαρμόζω σε μαθηματικά προβλήματα ή ακόμα και σε μερικά άλλα που μπορούσα σχεδόν να τα εξομοιώσω με μαθηματικά προβλήματα⁷³ αποχωρίζοντάς τα απ' όλες τις αρχές των άλλων επιστημών, που δεν τις θεωρούσα αρκετά σταθερές, καθώς θα δείτε πως έκανα για πολλά που βρίσκονται εξηγημένα μέσα σ' αυτόν τον τόμο⁷⁴. Κι έτσι, δίχως να ζω, φαινομενικά τουλάχιστον, με τρόπο διαφορετικό από κείνους που, μη έχοντας άλλη ασχολία από το να περνούν ζωή ήσυχη κι αθώα, πασχίζουν να ξεχωρίζουν τις απολαύσεις από τις ακολασίες, και που, για να χαρούν δίχως ανία τον ελεύθερο καιρό τους, χρησιμοποιούν όλες τις τίμιες διασκεδάσεις, δεν έπαυα να εμμένω στον σκοπό μου και να προκόβω στη γνώση της αλήθειας, περισσότερο ίσως παρά αν είχα περιοριστεί να διαβάζω βιβλία ή να συναστρέφουμαι ανθρώπους των γραμμάτων.

35.—Ωστόσο, τα εννιά αυτά χρόνια πέρασαν χωρίς να έχω ακόμα πάρει καμιάν απόφαση πάνω στα προβλήματα που τα συζητούν συνήθως οι σοφοί μεταξύ τους και χωρίς να έχω αρχίσει

les fondements d'aucune philosophie plus certaine que la vulgaire. Et l'exemple de plusieurs excellents esprits qui, en ayant eu ci-devant le dessein, me semblaient n'y avoir pas réussi, m'y faisait imaginer tant de difficulté, que je n'eusse peut-être pas encore sitôt osé l'entreprendre, si je n'eusse vu que quelques-uns faisaient déjà courre le bruit que j'en étais venu à bout. Je ne saurais pas dire sur quoi ils fondaient cette opinion; et si j'y ai contribué quelque chose par mes discours, ce doit avoir été en confessant plus ingénument ce que j'ignorais que n'ont coutume de faire ceux qui ont un peu étudié, et peut-être aussi en faisant voir les raisons que j'avais de douter de beaucoup de choses que les autres estiment certaines, plutôt qu'en me vantant d'aucune doctrine. Mais, ayant le cœur assez bon pour ne vouloir point qu'on me prît pour autre que je n'étais, je pensai qu'il fallait que je tâchasse par tous moyens à me rendre digne de la réputation qu'on me donnait; et il y a justement huit ans que ce désir me fit résoudre à m'éloigner de tous les lieux où je pouvais avoir des connaissances, et à me retirer ici, en un pays où la longue durée de la guerre a fait établir de tels ordres que les armées qu'on y entretient ne semblent servir qu'à faire qu'on y jouisse des fruits de la paix avec d'autant plus de sûreté, et où, parmi la foule d'un grand peuple fort actif et plus soigneux de ses propres affaires que curieux de celles d'autrui, sans manquer d'aucune des commodités qui sont dans les villes les plus fréquentées, j'ai pu vivre aussi solitaire et retiré que dans les déserts les plus écartés.

ν'αναζητώ τα θεμέλια καμιάς φιλοσοφίας πιο σίγουρης από την κοινή⁷⁵. Και το παράδειγμα πολλών έξοχων πνευμάτων⁷⁶ που, έχοντας ήδη το ίδιο σχέδιο πριν από εμένα, μου φαίνονταν πως δεν είχαν πετύχει, μ'έκανε να φαντάζομαι σ' αυτό τόσες δυστολίες που δεν θα είχα ίσως ακόμα τολμήσει να το επιχειρήσω τόσο νωρίς, αν δεν έβλεπα πως μερικοί διέδιδαν ήδη τη φήμη πως το είχα κατορθώσει. Δεν είμαι σε θέση να πω πού τάχα στήριξαν αυτή τη γνώμη. Κι ανίσως έχω κι εγώ συμβάλει κάπως με τα λόγια μου, αυτό θα οφείλεται στο ότι εξομολογιόμουν τις άγνοιές μου αφελέστερα απ'όσο συνειθίζουν εκείνοι που έχουν κάπως σπουδάσει, κι ίσως επίσης στο ότι έδειχνα τους λόγους που είχα ν'αμφιβάλλω για πολλά που οι άλλοι τα θεωρούν βέβαια, μάλλον παρά στο ότι κανχιόμουν για κανένα μου φιλοσοφικό σύστημα. Έχοντας όμως αρκετή περηφάνεια⁷⁷ ώστε να μη θέλω να με παίρνουν για άλλο απ'ότι είμουν, σκέφτηκα πως έπρεπε να προσπαθήσω με κάθε τρόπο να γίνω αντάξιος της φήμης μου. Και πάνε τώρα ακριβώς οχτώ χρόνια που αυτή η επιθυμία μ'έκανε να πάρω την απόφαση ν'απομακρυνθώ απ'όλα τα μέρη όπου μπορούσα να έχω γνωριμίες και ν'αποτραβηχτώ εδωπέρα, σ'έναν τόπο όπου η μακρόχρονη διάρκεια του πολέμου⁷⁸ έκανε να επιβληθούν τέτοιοι κανονισμοί, ώστε οι στρατοί τους οποίους διατηρούν εκεί μοιάζουν να χρησιμεύουν μονάχα στο να κάνουν να χαίρεσαι τους καρπούς της ειρήνης με ακόμα περισσότερη ασφάλεια, κι όπου μέσα στο πλήθος ενός μεγάλου λαού πολύ δραστήριου και που δείχνει περισσότερη φροντίδα για τις δικές του υποθέσεις παρά περιέργεια για τις υποθέσεις των άλλων, και χωρίς να μου λείπει καμιά από τις ανέσεις που υπάρχουν στις πιο πολυσύχναστες πολιτείες, μπόρεσα να ζήσω εξίσου μόνος κι αποτραβηγμένος όσο και στις πιο απόμερες ερημιές.